

ДО ПИТАННЯ ПРО БАЗОВИЙ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОГО СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Карпінський Ю.В.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10002,
yurakar@inbox.ru

Статтю присвячено дослідженню питань формування понятійного апарату сучасної соціолінгвістичної науки. Здійснено спробу виокремлення термінів, що позначають основні поняття соціолінгвістичного дослідження, шляхом аналізу існуючої термінології та спроби свіжої інтерпретації з урахуванням нових даних, отриманих від часу публікації останніх соціолінгвістичних розвідок, глосаріїв та словників.

Ключові слова: соціолінгвістика, понятійний апарат, код, субкод, перемикання коду, внутрішньомовна мультиглосія, мовна ситуація, мовна варіативність, мовна спільнота.

Карпинский Ю.В.

К вопросу о базовом понятийно-терминологическом аппарате современного социолингвистического исследования

Статья посвящена исследованию вопросов формирования понятийного аппарата современной социолингвистической науки. Предпринята попытка выделения терминов, обозначающих основные понятия социолингвистического исследования, путем анализа существующей терминологии и попытки свежей интерпретации с учетом новых данных, полученных с момента публикации последних социолингвистических исследований, глоссариев и словарей.

Ключевые слова: социолингвистика, понятийный аппарат, код, субкод, переключение кода, внутриязыковая мультиглоссия, языковая ситуация, языковая вариативность, языковое сообщество.

Karpinsky Yu.V.

Addressing the issue of basic conceptual and terminological apparatus of contemporary sociolinguistic research

Successful development of any science largely depends on the elaboration of its conceptual framework. Sociolinguistics has recently experienced remarkable growth as scholars expand the range of approaches they use and the phenomena they investigate. In the meantime, hundreds of books and research papers and books on sociolinguistics have been published, and this relatively young discipline has become a universally acknowledged branch of science with its own academic periodicals, textbooks and conferences. Sociolinguistics has suggested new theories, methodologies and analytical tools. The key sociolinguistic concepts have developed greatly since the emergence of studies of language variation at the end of the 19th century, but still require some standardization and clarification as the field still suffers from common terminological problems. This article deals with conceptual apparatus of contemporary sociolinguistics and issues of its formation with due regard to the bilateral character of relations between society and language. We have made an attempt to define and establish the interrelations between some key concepts of sociolinguistics and highlight basic terms of sociolinguistic research by analyzing existing terminology and trying to offer a fresh interpretation taking into account the new data received since the latest publications of glossaries, dictionaries and other sociolinguistic research.

Key words: sociolinguistics, conceptual apparatus, code, subcode, code-switching, intralingual multiglossia, language situation, language variation, language community.

Будь-яке дослідження взаємовідносин мови та суспільства варто розпочинати зі спроби розкласти по полицях складну системну ієрархію, котра включає в себе термінологію, або понятійний апарат. Терміносистема відносно молодій сфері мовознавчої науки, якою є соціолінгвістика, утворювалась поступово, поповнюючись як новими термінами, так і тими, що прийшли із суміжних наук або

змінити своє первинне значення. В контексті здійснення наукових пошуків аналіз та систематизація термінології задля формування єдиної теоретичної бази та спроби виокремлення понять соціолінгвістики з термінології лінгвістики і соціології зумовлюють **актуальність цього дослідження.**

Метою статті є аналіз та опис понятійного апарату соціолінгвістичної науки та базових тер-

мінологічних одиниць, які використовуються в сучасних соціолінгвістичних дослідженнях.

Незважаючи на те що термін «соціолінгвістика» було уперше вжито ще у 1939 р. Томасом Ходсоном [3, 7], інтерес мовознавців до соціального феномену мови як динамічного відображення множинних соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві, не зміг остаточно кристалізуватися у наукові пошуки, які можливо було б повністю об'єднати під єдиним «соціолінгвістичним» прапором. Яскравим прикладом є синонімічне вживання термінів «соціологія мови» та «соціолінгвістика» [4, 186] у той час, коли інші дослідники вважають за доцільне проводити паралелі між соціолінгвістикою, або мікросоціолінгвістикою, та соціологією мови, або макросоціолінгвістикою [2; 8; 5; 9]. У цій площині соціолінгвістика розглядається як наука, що займається дослідженням взаємозв'язків між мовою і суспільством задля отримання більш глибокого розуміння структури мови та її функціонування у спілкуванні. В свою чергу, дослідження у царині соціології мови спрямовані на виявлення найефективніших способів вивчення соціальної структури через дослідження мови, наприклад, того, як деякі мовні особливості характеризують конкретні соціальні механізми. Найлаконічніше розмежування можна знайти у Гадсона, який стверджує, що соціолінгвістика досліджує мову стосовно суспільства, а соціологія мови досліджує суспільство стосовно мови [5, 4]. Подібної думки дотримується і один з фундаторів сучасної соціолінгвістичної думки Вільям Лабов, який розглядає соціолінгвістику як мовознавчу науку, що вивчає «мову в її соціальному контексті». Тобто соціолінгвістика вивчає мову і суспільство з максимальним акцентом на мові, тоді як соціологія мови зосереджується на суспільстві.

Погоджуючись із раціональністю спроб ґрунтовної диференціації, в рамках нашого дослідження дозволимо собі обрати позицію, подібну до поглядів Роналда Вордо, за якої успіх наукових пошуків як у сфері соціолінгвістики, так і у сфері соціології мови безпосередньо залежатиме від систематичного вивчення і мови, і суспільства [9, 13]. З огляду на це варто відмовитись від обмежень, що накладаються у випадку, коли соціолінгвістика навмисно утримується від висновків про суспільство, а соціологія мови — від висновків про мову, зроблених у процесі соціологічного дослідження. Таким чином, під соціолінгвістичним дослідженням ми пропонуємо розуміти поєднання обох напрямів, котрі включатимуть як мовні, так і суспільні процеси і характеристики. Вдалим аргументом на користь цієї думки є визначення терміна «соціолінгвістика», що міститься у «Словнику соціологічних термінів» за редакцією В.Ю. Михальченко, а саме: «соціолінгвістика — це галузь мовознавства, що вивчає широкий комп-

лекс проблем, пов'язаних з соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу об'єктивних (різноманітних елементів соціальних установок, цінностей і т.п.) соціальних чинників на мову, а також тією роллю, яку мова відіграє у суспільному житті» [1, 207]. В рамках даної словникової статті такі терміни, як «мікросоціолінгвістика» та «макросоціолінгвістика» розглядаються як гіпоніми, тобто видові поняття до родового поняття «соціолінгвістика».

Спроби окреслити основні поняття та терміни соціолінгвістики здійснено у роботах В. Лабова, Дж. Фішмана, П. Траджила, Р.Т. Белла, Р. Вордо та інших науковців. Незважаючи на численні наукові роботи у даній галузі, потреба в об'єднанні фрагментарних соціолінгвістичних досліджень в єдину систему є актуальною. Аналізуючи проблему формування соціолінгвістичної термінології, ми бачимо, що результати роботи з її систематизації знайшли своє втілення у «Глосарії соціолінгвістики» П. Траджила, виданому у 2003 р., та у «Словнику соціолінгвістичних термінів» В.Ю. Михальченко 2006 р. У роботі П. Траджила зібрано 580 термінів, тоді як у словнику В.Ю. Михальченко можна знайти більше 900 термінів та їх варіантів. Крім того, варто зазначити, що перші спроби упорядкувати термінологію було зроблено ще у 1993 р. із виходом болгарською мовою «Малка енциклопедія на соціолінгвістичну мову». Видання містило 100 енциклопедичних статей та близько 400 термінів [1]. Враховуючи незначну кількість робіт у даному напрямку, а також динамічний суспільний розвиток та відповідні мовні зміни, вважаємо за доцільне проведення подальших розвідок у цій сфері. Нижче буде здійснено спробу виокремити терміни, що позначають основні поняття соціолінгвістики, шляхом аналізу існуючої термінології та спроби свіжої інтерпретації з урахуванням нових вхідних даних, отриманих від часу публікації останніх соціолінгвістичних глосаріїв та словників.

На нашу думку, одними з ключових понять, від яких потрібно відштовхуватись під час проведення соціолінгвістичних досліджень, є *код* та *субкод*. На відміну від понять *мова*, *діалект*, *мовна норма* і т.п., запозичений із сфери інформаційних технологій термін *код* є доволі нейтральним і позначає будь-яку систему, яка може слугувати засобом комунікації між людьми. Ініціюючи комунікативний акт, людина обирає конкретну мову, діалект, стиль залежно від комунікативної ситуації, іншими словами, вона обирає певний код. Тоді як дослідники єдині у тому, що люди не можуть бути носіями лише якогось одного коду (за винятком певних патологічних станів) [2; 9], то стосовно строгого розмежування термінів *код* та *субкод* думки різняться. Одночасне використання обох термінів вказує нам на ієрархічність відносин між ними,

тобто субкодом може називатися набір вужчих за обсягом комунікативних засобів, що буде складати підсистему певного загального коду. Наприклад, територіальний діалект — це субкод, або підсистема єдиного коду, яким є національний мовний стандарт. У свою чергу, територіальний діалект можна розглядати як власне код щодо його різновидів, приміром, досліджуваний В. Лабовим нью-йоркський діалект [6] є субкодом стосовно регіонального діалекту американської англійської, який в контексті даної ієрархії буде виступати кодом. Таким чином, бачимо, що вибір відповідного терміна буде варіюватися та визначатися предметом кожного окремого соціолінгвістичного дослідження.

Вище було зазначено, що відповідно до певної комунікативної ситуації людина здійснює вибір коду або субкоду із власного мовного арсеналу. Залежність від умов спілкування постійно змушує не тільки здійснювати вибір коду, але й *перемикати коди*. Йдеться не тільки про білінгвальні чи мультілінгвальні середовища, у яких спостерігаються постійні переходи між різними мовами спілкування, але й про застосування і перемикання між різними формами існування однієї мови. Це може бути зумовлено насамперед ситуативним або запланованим перемиканням коду, пов'язаним із зміною соціальної ролі мовця, теми спілкування, складу співрозмовників тощо. Перемикання коду в результаті зазначених вище змін може відбуватися як в межах речення, так і в межах окремої фрази. Змішування кодів іноді розцінюється як недостатній рівень володіння мовою [1], хоча у деяких випадках ми більш схильні розглядати вмотивоване перемикання коду, навіть на рівні коротких речень та фраз, як мовну стратегію, спрямовану на підвищення емпізи мовленнєвого акту або на досягнення комунікативного ефекту. В такому світлі можна говорити про *внутрішньомовну мультиглосію* як використання різних субкодів одного загального коду, вираженого національною мовою. На відміну від терміна «диглосія», запропонованого Ч. Фергюсоном [9, 89] на позначення пари споріднених мов при взаємодішенні «висока мова — низька мова» або на позначення пари «літературна норма — діалект», уведення поняття внутрішньомовної мультиглосії видається цілком доречним з огляду на відсутність останнього в існуючих соціолінгвістичних глосаріях та словниках, а також з точки зору збагачення понятійно-термінологічної бази соціолінгвістичної науки.

Значний вплив на вибір коду/субкоду буде чинити поточна *мовна ситуація*, яка характеризує функціональні відносини між складовими соціально-комунікативної системи на певному етапі її розвитку та функціонування. У мовознавчій літературі терміни «мовна ситуація», «соціолінгвістична ситуація» та «етнолінгвіс-

тична ситуація» використовуються як синоніми, але частотність використання сполучення «мовна ситуація» значно вища [1, 211], особливо в контексті його застосування щодо великих мовних спільнот — країн, областей, регіонів. У світлі розгляду мовних спільнот не лише на макрорівні, а й на рівні малих соціальних груп (сім'я, студентська група і т.д.), доречним є виокремлення терміна «соціолінгвістична ситуація». Адже саме на такому мікрорівні найяскравіше проявляється соціолінгвістичний характер комунікації людей, об'єднаних між собою культурними, економічними, політичними та іншими зв'язками, з урахуванням широкого спектра факторів — від соціально-демографічних характеристик до мовного законодавства чи принципів мовної політики.

Закономірний прояв змін, що відбуваються у мові, знаходить своє відображення у *варіативності мовних одиниць*. Результати досліджень мовної варіативності здебільшого тяжіють до висновків, що мають узагальнювальний лінгвістичний характер. Мови варіюються географічно і соціально, а також відповідно до ситуативних контекстів їх використання [10, 5]. Існує позиція, за якої варіативність розглядається в контексті регіонального та соціального діалектів [9, 135]. Мовні варіанти також розподіляють на національні, етнічні, територіальні та соціальні [1, 35]. В рамках проведення соціолінгвістичних досліджень актуальною є спроба окремого виділення соціоваріативності мови та мовлення, яка виникає внаслідок дії різноманітних екстралінгвістичних факторів, в результаті чого формуються соціоваріативні елементи. В той час як Л. Мілрой розглядає географічну, ситуативну та соціальну варіативності як окремі групи варіативності мови [7], ми вважаємо, що саме соціоваріативність включає в себе стратифікаційну, територіальну та ситуативну складові. Ситуативність знаходить своє відображення у використанні окремих варіативних одиниць, вибір яких зумовлений соціально-комунікативною ситуацією та соціальним статусом комунікантів, які обирають та вживають мову або мовні одиниці залежно від офіційності/неофіційності обстановки, ступеня уваги мовця до власного мовлення тощо. Стратифікаційна варіативність пов'язана із соціальною структурою суспільства та проявляється у мовних відмінностях між представниками різних соціальних прошарків та груп. Урахування територіальної складової підкріплюється численними роботами з малювання соціальних діалектів на територіально-регіональній основі [9, 136].

У рамках соціолінгвістичних досліджень широко застосовується термін *мовна спільнота* на позначення стабільної сукупності мовців, згрупованих на підставі єдності однієї або

декількох соціальних або соціально-демографічних ознак (вік, стать, рівень освіти тощо), або у випадку, коли група людей оцінює себе як таких, що говорять однією мовою [1, 264]. На нашу думку, таке тлумачення є доволі дискусійним з огляду на низку чинників, які буде розглянуто нижче. У найбільш загальному розумінні соціолінгвістика вивчає використання мови всередині або поміж різних груп мовців. Поняття *групи мовців* вже становить певну складність щодо його визначення. Для проведення соціолінгвістичного дослідження група повинна складатися із щонайменше двох членів, тоді як верхня її межа ніяк не регламентується. Люди можуть групуватися за однією або декількома ознаками (наприклад, культурними, релігійними, політичними, сімейними тощо). Групи можуть бути тимчасовими або постійними. Можливий темпоральний характер груп вступає у конфлікт з вищенаведеною частиною дефініції про «стабільну сукупність мовців», оскільки цілком природним є те, що члени групи можуть приходити або залишати групу, змінюючи її «якісний» склад. Соціолінгвісти використовують термін «група» у різних сполученнях, наприклад: «мала група», «етнічна група», «рефе-

рентна група» та ін., що надзвичайно ускладнює виділення якогось спільного ядра, яке означало б щось більше, ніж «набір» [9, 124]. Тому «група» є доволі відносним поняттям, і поняття «мовна спільнота» також має бути відносним. Так, у цілому мовець одночасно належатиме до різних мовних спільнот, але в кожному конкретному випадку буде ідентифікуватися тільки з однією з них залежно від окремого соціолінгвістичного дослідження, де групи та спільноти окреслюються саме в контексті конкретного дослідження шляхом обрання того чи іншого набору характеристик.

Отже, численні наукові роботи та дослідження у сфері соціолінгвістики не означають автоматичного творення соціолінгвістичної теорії і систематизації її понятійно-термінологічного апарату. Відсутність єдиної теоретичної бази та єдиного підходу заважає досягненню взаєморозуміння між науковцями. За таких умов цілком перспективним та природним має стати прагнення до систематизації сукупності усіх понять, що використовуються у сучасних соціолінгвістичних дослідженнях, а це в свою чергу спонукатиме до оновлення існуючих та створення нових соціолінгвістичних глосаріїв та словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михальченко В.Ю. Словарь социолингвистических терминов / В.Ю. Михальченко (ред.). — М. : Институт языкознания РАН, 2006. — 312 с.
2. Coulmas F. The Handbook of Sociolinguistics / F. Coulmas. — Blackwell Publishing, 1998 — 532 p.
3. Danesi M. Language, Society, and New Media: Sociolinguistics Today / M. Danesi. — Routledge; Taylor & Francis Group, 2016. — 314 p.
4. Fishman J. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society / J. Fishman. — Rowley, Mass.: Newbury House, 1972. — 250 p.
5. Hudson R. Sociolinguistics. Second edition / R. Hudson. — Cambridge University Press, 1996 — 279 p.
6. Labov W. Principles of Linguistic Change. Volume 2: Social Factors / W. Labov. — Blackwell Publishers, 2001 — 592 p.
7. Milroy L., Gordon M. Sociolinguistics. Method and Interpretation / L. Milroy and M. Gordon. — Blackwell Publishing, 2003. — 261 p.
8. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Fourth edition / P. Trudgill. — Penguin Group, 2000 — 240 p.
9. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. Fifth edition / R. Wardhaugh. — Blackwell Publishing, 2006 — 418 p.
10. Wolfram W., Schilling N. American English. Dialects and Variation. Third Edition / W. Wolfram and N. Schilling. — Wiley Blackwell, 2016 — 457 p.

REFERENCES

1. Mikhalchenko, V.Yu. (2006). Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov. M. : Institut yazykoznaniiia RAN, 312 p.
2. Coulmas, F. (1998). The Handbook of Sociolinguistics. Blackwell Publishing, 1998, 532 p.
3. Danesi, M. (2016). Language, Society, and New Media: Sociolinguistics Today. Routledge; Taylor & Francis Group, 314 p.
4. Fishman, J. (1972). The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. Rowley, Mass.: Newbury House, 250 p.

5. Hudson, R. (1996). *Sociolinguistics*. Second edition. Cambridge University Press, 279 p.
6. Labov, W. (2001). *Principles of Linguistic Change. Social Factors*. Blackwell Publishers, vol 2, 592 p.
7. Milroy, L., & Gordon, M. (2003). *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Blackwell Publishing, 261 p.
8. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. (4th ed.). Penguin Group, 240 p.
9. Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. (5th ed.). Blackwell Publishing, 418 p.
10. Wolfram, W., & Schilling, N. (2016). *American English. Dialects and Variation*. Third Edition. Wiley Blackwell, 457 p.